

بررسی آثار تصویر گران کتاب کودک کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان

تهیه و تلخیص: آرزو انواری

کتاب‌های تصویری، برگرفته از متن و فضای قصه است، در واقع، این هنر و خلاقیت نویسنده و متن وی است که زمینه‌ای مناسب برای خلق تصاویر توسط تصویرگر به وجود می‌آورد. بنابراین، نویسنده در خلق این گونه متن‌ها باید از حداکثر ظرافت هنری و اصول نویسندگی بهره گیرد.

در کتاب‌های کودکان و نوجوانان، تصویر جزیی جدایی‌ناپذیر از متن و نوشته است و بدینسان، تصویرگری، همانند نویسندگی، به هنر تبدیل می‌شود. اهمیت تصاویر در این گونه کتاب‌ها گاه از متن بیشتر و قدرت جذب مخاطب آن نیز افزون‌تر است.

قبل از انقلاب

از آغاز دهه ۴۰ قبل از انقلاب، در زمینه چاپ و تولید کتاب‌های خاص کودکان، روش‌های ترجمه و سرقت ادبی، تولید و اقتباس از سایر کشورها متداول

تأسیس شد، یکی از سازمان‌های دولتی وابسته به آموزش و پرورش به حساب می‌آید و نشانه تصویری آن نیز توسط زنده یاد، محمد پولادی طراحی و اجرا شده است.

از همان بدو تأسیس، کانون در زمانی نه چندان طولانی، توانست با شرکت در نمایشگاه‌های بین‌المللی (تصویرگری کتاب کودکان، کتاب کودک، فیلم، تصویر متحرک، نقاشی کودکان و...) تشکیل کلاس‌های آموزشی و غیره پا به میدان گذارد. این روند تا قبل از انقلاب اسلامی ادامه داشت و با پیروزی انقلاب اسلامی ایران، کانون دورانی جدید و زایشی دوباره را شاهد بود. کانون پرورش، چه قبل و چه بعد از انقلاب، به چاپ کتاب‌های ویژه کودکان و نوجوانان در زمینه‌های داستان، غیرداستان، کتاب‌های تصویری و شعر همت گماشت. با توجه به این موضوع که اساس تصاویر

○ دانشجو: محسن حسن‌پور
○ استاد راهنما: سید ابوتراب احمدپناه
○ دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده هنر،
مقطع کارشناسی ارشد، رشته پژوهشی
هنر

کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، قبل از انقلاب اسلامی، نخستین ناشر دولتی بود که به صورت جدی، به امر تهیه و نشر کتاب‌های خاص کودکان پرداخت. در این راستا، هنرمندان کانون نخستین کسانی بودند که به نقش و اهمیت تصویرگری در ادبیات کودکان، توجه و عنایت خاص نشان دادند.

کانون، در سال ۱۳۴۴ هجری شمسی که با توجه به اهدافی نظیر ایجاد امکانات لازم برای رشد، شکوفایی و پرورش استعدادها و کودکان و نوجوانان

بود. به طور کلی، بیشتر آثار ترجمه بود و کار تولید و خلق، بسیار کم صورت می‌گرفت. روند چاپ کتاب به گونه‌ای شده بود که در نظر عوام، هر کتابی که زرق و برق داشت و از تصاویر کاریکاتورگونه و یا کارتون برخوردار بود، کتاب کودکان شمرده می‌شد. این امر، موجب چاپ کتاب‌های نامناسب در این زمینه گردید. از ویژگی‌های خاص این گونه کتاب‌ها رنگ و لعاب فراوان و محتوای آسان و مبتذل چاپ بد، کاغذ بد، عدم رعایت قواعد آیین نگارش و استفاده ناصحیح از حروف بود.

بعد از انقلاب

بعد از انقلاب، چاپ کتاب‌های تصویری، ابتدا سیری نزولی داشت و با فاصله‌گیری از آثار کشورهای بلوک شرق سابق، به سوی آثار تولید شده در کشورهای غربی گرایش یافت. به تدریج این روند و حضور کتاب‌های غربی تصویری بیشتر شد. این روند حتی در تصویرسازی هم به چشم می‌خورد و حضور تصویرگران، در نمایشگاه‌های بین‌المللی، موجب گردید که با آثار غربی‌ها بیشتر آشنا شوند و بکوشند مطابق سلیقه آن‌ها کار کنند.

با وجود این، آنچه در این زمان حائز اهمیت است، هجوم گسترده نسل جوان هنرمند، به سوی تصویرگری کتاب‌های کودکان است که البته، با توجه به نقش مهم ستاد تصویرگران کتاب کودک که از سال ۶۸ تا ۷۲، به صورت مستمر، سه نمایشگاه از آثار تصویرگران ایرانی، آسیایی و بین‌المللی تشکیل داد، افراد ناآگاه از این حرفه مقدس کناره گرفتند و بسیاری از استعدادها جوان، توسط این ستاد، به ایران و جهان شناسانده شدند.

بعد از انحلال این ستاد و کارشناسی نادرست در وزارت ارشاد، بسیاری از آثار مبتذل و بازاری، مجدداً به حریم مقدس ادبیات کودک و نوجوان راه یافتند و با تیراژ پانزده و حتی سی هزارتایی به چاپ رسیدند و در سرتاسر کشور توزیع شدند و موج جدیدی از تصویرگری بدون هدف و بی‌راه و رسم و غیرمتعهدانه را در پی آوردند که تاکنون نیز ادامه دارد.

از سوی دیگر، حرکت صحیح و اصولی برای چاپ کتاب‌های اسطوره‌ای و به‌خصوص داستان‌های شاهنامه برای کودکان، اولین مرتبه توسط کانون انجام گرفت و کتاب‌هایی چون زال و سیمرغ، زال و رودابه، هفت‌خوان رستم و اسفندیار و... توسط هنرمندان نامی به تصویر کشیده شد و برای نخستین بار، این ابر مردان و زنان شاهنامه، از قید فضاهای تیره و تاریک نقاشی‌های کلاسیک رها شدند و در قالبی نو، به دنیای پرتحرک و زنده کودکان راه یافتند. تصویرگران زبردست و یا شاید بهتر است بگوییم اولین تصویرگران کتاب‌های کودکان و نوجوانان، به خوبی از عهده تصویرسازی آن شخصیت‌های اسطوره‌ای و تاریخی برآمدند و توانستند در قالب و زبانی مناسب، با مخاطبین خود، ارتباطی اصولی، منطقی و صحیح برقرار کنند.

بررسی صفحه‌آرایی کتاب‌های کانون

آنچه در صفحه‌آرایی کتاب‌های کودکان اهمیت دارد، رعایت کردن رابطه موضوع و تصویر، از نظر جایگیری در صفحه است که معمولاً سه حالت دارد:

- ۱- تصویر در کنار موضوع و محتوایی که مصور می‌شود، قرار گیرد.
- ۲- تصویر جلوتر از متن و موضوع قرار گیرد.
- ۳- تصویر بعد از متن و موضوع قرار گیرد.

روش اول، بیشتر برای کودکان پیش دبستانی مناسب است. روش دوم، برای کودکان دبستانی و روش سوم، برای بچه‌های سال‌های آخر دبستان و دوره راهنمایی به بعد.

قبل از انقلاب، کانون با به خدمت گرفتن هنرمندان و گرافیسیت‌های آن دوره، توانسته بود به لحاظ صفحه‌آرایی کتاب‌های کودکان، به سطح قابل

قبولی دست یابد. عمده موفقیت کانون در این زمینه، به حضور و نظارت همان ابر هنرمندان نسل گذشته کانون برمی‌گردد که اغلب یا خود بر صفحه‌آرایی کتاب نظارت داشتند و یا این که شخصاً اثر خلق شده را صفحه‌آرایی می‌کردند.

در این بین، کتاب‌های مصور به لحاظ نوع و نحوه صفحه‌آرایی، به سه گروه تقسیم می‌شدند:

۱- آثاری که از هنر نگارگری سنتی ایران بهره می‌گیرند و می‌توان به برخی آثار نورالدین زرین کلک، فرشید مثقالی و بهمن دادخواه اشاره کرد.

۲- آثاری که به رعایت آزادی تصاویر و متن توجه دارند و می‌توان به آثار یوتا آزرگین، مرتضی ممیز، بهرام خائف، نیکزاد نجومی، ژن رضانی و علی اکبر صادقی اشاره کرد.

۳- آثاری که دو روش فوق را تلفیق می‌کنند،

مثل آثار آلن بایاش و نفیسه ریاحی

صفحه‌آرایی در بعد از انقلاب نیز کم و بیش و به صورت جسته و گریخته، از همان اصول و روش‌های بنیان گذاشته شده توسط هنرمندان نسل گذشته، بهره می‌گیرد. با وجود این، کم‌تر شاهد نمونه‌های ویژه و خاص در این زمینه هستیم. در این میان، کتاب‌های «و اینک سرزمین حجر»، اثر پرویز کلانتری، «درختی که پرنده را دوست نداشت»، اثر محمدعلی کشاورز و «پلنگ سیاه» اثر بهزاد غریب‌پور از چنین خصوصیتی بهره دارند.

در این دوره صفحه‌آرایی به شیوه‌های آزاد بیشتر رایج شد و اغلب به فضاهای سفید و سفیدخوانی اهمیت داده‌اند و همین امر موجب گشته تا بعد از انقلاب، انبوه کتاب‌های چاپ شده از سوی کانون، فاقد صفحه‌آرایی نسبتاً مناسب و هنرمندانه باشد. هم‌چنین، اغلب

در این دوره صفحه‌آرایی به شیوه‌های آزاد بیشتر رایج شد و اغلب به فضاهای سفید و سفیدخوانی اهمیت داده‌اند و همین امر موجب گشته تا بعد از انقلاب، انبوه کتاب‌های چاپ شده از سوی کانون، فاقد صفحه‌آرایی نسبتاً مناسب و هنرمندانه باشد. هم‌چنین، اغلب

کتاب‌ها و آثار مورد بررسی

در دنباله این تحقیق، ابتدا به نورالدین زرین کلک و بررسی برخی کتاب‌های او از جمله کلاغ‌ها (داستان)، زال و سیمرغ (اسطوره)، قصه گل‌های قالی (داستان)، آه اول الفباست (آموزشی) پرداخته شده است. سپس به سراغ علی‌اکبر صادقی رفته و کتاب‌های پیروزی (مذهبی)، عبادتی چون تفکر نیست (مجموعه فرهنگ اسلامی) از او بررسی شده است.

در ادامه، کارهای فرشید مثقالی، در کتاب‌های عمونوروز (داستان)، می‌تراود مهتاب (شعر) من و خاریشت و عروسکیم (داستان) مورد بررسی قرار گرفته و سپس بهمن دادخواه تصاویر کتاب‌های توکایی در قفس (داستان)، سیبو و سار کوچولو (داستان)، آهو و پرنده‌ها (داستان)، پرنده چه گفت؟ (داستان)، به اختصار به بحث گذاشته است.

از دیگر هنرمندان تصویرگری که به آثارشان پرداخته شده، می‌توان به این نام‌ها اشاره کرد:

نقیسه ریاحی، مرتضی ممیز، یوتا آزرگین، ژن رمضانی، ناهید حقیقت، پرویز کلانتری، آیدین آغداشلو، آلن بایاش، بهرام خائف، نسیرن خسروی، نیره تقوی، اسدا...، علایی، محمدعلی بنی‌اسدی، سید جمال‌الدین خرمی‌نژاد، پری سیما طاهباز، رویا مشعوف، مهرنوش معصومیان، محمدرضا دادگر،

صفحه‌آرایی کتاب‌های شعر این دوره، فاقد حس برانگیزی مناسب در مخاطب است. هنرمندان صفحه‌آرا، به تصور آن که برای شعر می‌بایست از شکستن ابیات یا کج و معوج کردن آن سود جست، به صفحه‌آرایی کتاب‌های شعر، لطمه اساسی زده‌اند. در این نوع آثار، ارتباط و متن اشعار با تصویر، فاقد زیبایی بصری مناسب است و گویا اشعار، سازی جداگانه می‌زنند و تصویر نیز به راه خود می‌رود.

کتاب‌های کانون، ابتدا بیشتر با استفاده از ماشین‌های حروف‌چینی کامپوست، حروف‌چینی می‌شد و این‌گونه کتاب‌ها از تنوع حروف کم‌تری برخوردار بودند. اما در زمان کنونی نیز با توجه به گسترش نقش رایانه‌ها و انواع نرم‌افزارهای حروف‌چینی و انواع فونت‌های جدید، متأسفانه هنوز شاهد عدم استفاده‌ی جا از این‌گونه حروف هستیم. هر چند کانون، از امکانات رایانه‌ای مناسبی نسبت به ناشرین بخش خصوصی برخوردار است، آن‌چنان‌که باید و شاید، از این امکانات بهره نکرده است.

بررسی طرح جلد کتاب‌های کانون

جلد کتاب، اهمیت فراوان دارد و در واقع، این جلد کتاب است که به مخاطب خود، در مورد کتاب و موضوع آن اطلاعات کافی می‌دهد.

قبل از انقلاب، هنرمندان گرافیست، نقاش و تصویرگری که به تصویرگری روی آورده بودند، در امر تصویرسازی و طراحی جلد کتاب، طرح‌جلدهایی به شیوه‌های متفاوت ارائه داده‌اند که برخی از آن‌ها هنوز از سرزندگی خاصی برخوردارند. گاه گرافیست‌های مشهوری، چون مرتضی ممیز و یا فیلم‌سازانی چون عباس کیارستمی، به این امر پرداختند و هر یک با راه و روش و سلیقه خویش، طرح‌جلدهایی ارائه دادند.

شاید در کانون، قبل از انقلاب، هیچ هنرمندی به اندازه نورالدین کلک، فرشید مثقالی، بهمن دادخواه، علی‌اکبر صادقی و نیکزاد نجومی به تصویرسازی نپرداخته‌اند و همان‌ها نیز بیشترین طرح جلد کتاب‌ها را به وجود آورده‌اند.

حسن حاتمی آذر، هوشنگ محمدیان، محمدعلی کشاورز، فیروزه گل محمدی، علی خورشیدپور، ابوالفضل همتی آهویی، بهزاد غریب‌پور، پرویز محلاتی، مرتضی اسماعیلی سهی، محمد نیکفر، اکبر نیکان‌پور، منوچهر دهقان، حمیدرضا خواجه محمدی، سارا ایروانی، فریبا افلاطون، بهراد امین سلماسی، سیمین شهروان، نیلوفر میرمحمدی، محمدرضا لواسانی، رامین مشرفی، کبری ابراهیمی، علی گروسی، حمید ترابلی، هادی جمالی، علی باروتیان، فریب صدقی‌پور، مهرداد نعیمیان، مهشید مهاجر، مریم رحمتی اوینی و...

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

کانون اولین ناشری بود که دست به تهیه کتاب کمیک استریپ (مصور) رستم و اسفندیار زد. هنرمندان نسل گذشته توانستند حرکتی مهم را آغاز کنند که به صورتی اثرگذار بر جامعه سایه افکند. اکنون این حضور، نسبت به گذشته، کم‌رنگ‌تر شده است.

هنرمندان تصویرگر پیش‌کسوت، برای دست‌یابی به هویت ملی، مذهبی از نقش و نگارهای سنتی به خوبی سود جستند و توانسته‌اند آن را برای نسل آینده به ارمغان گذارند.

تعداد تصویرگران زن کانون، ابتدا به شماره انگشتان دست هم نمی‌رسید، ولی خوشبختانه اکنون تعداد و حضور آنها در عرصه‌های بین‌المللی، به مراتب بیشتر و با اهمیت‌تر شده است.

از گذشته تاکنون، کانون مکانی برای تصویرگران و عرصه‌ای برای حضور آنها بوده و به عنوان تنها ناشر خاص کودکان و نوجوانان، هر سال آثار بسیاری تولید کرده است.

گفتنی است که برای تهیه این پایان‌نامه، در حدود ۱۰۰ عنوان کتاب تصویری چاپ شده توسط کانون، بررسی شده و ۲۴ عنوان منبع نظری نیز مورد مطالعه قرار گرفته است.

